

TÜRKİYE İLE IRAK KÜRT BÖLGESEL YÖNETİMİ ARASINDA ENERJİ İLİŞKİLERİ¹

Zülfü DAĞDEVİREN²

Öz

Bu çalışmada, Türkiye- Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) arasında enerji ilişkilerinin 2005 yılından günümüze kadar tarihsel gelişimi ve günümüzde enerji ilişkilerinin yeniden inşası, karşılıklı bağımlılık ve bölgesel iş birliği kuramları çerçevesinde analiz edilmiştir. Diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada Türkiye-İKBY ilişkileri yalnızca enerji bağlamında ele alınmıştır. Elde edilen bulgular şunlardır; İKBY 2005'te anayasal haklara sahip resmi bir federe birim statüsüne kavuşmuştur. İKB'deki zengin enerji kaynakları devletlerin bölgeye ilgisini artırmıştır. 2008 yılından itibaren İKBY ile yaşanan politik yumuşama ile taraflar, ekonomik ilişkilere yoğunlaşmıştır. Özellikle ilişkilerde yeni bir parametre olarak devreye giren enerji konusu, enerji ithal eden Türkiye'nin İKBY ile ilişkilerinde temel dinamik haline gelmiştir. Enerji ilişkilerinin iş birliği temelinde yeniden inşa edilmesinin tarafların avantajına olacağı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, Enerji İlişkileri

Jel Sınıflandırılması: F50, F52, F59

ENERGY RELATIONS BETWEEN TURKEY AND KURDISH REGIONAL GOVERNMENT OF IRAQ

Abstract

In this study, the historical development of energy relations between Turkey- Kurdish Regional Government of Iraq (KRG) of energy from 2005 to the present day and reconstruction of energy relations at the present time, have been analyzed in the framework of interdependence and regional cooperation theories. Unlike other studies, in this study, Turkey-KRG relations were handled only in the energy context. The findings obtained as a result of the study; The KRG has gained the status of an official federated unit with constitutional rights in 2005. The rich energy resources in the Kurdish Region of Iraq (KR) have increased the interest of states in the region. With the political softening which have been experienced with KRG since 2008, the parties have focused on energy relations. Especially, the energy issues as a new parameter that engages in relations have become a key dynamic point in the relations of Turkey, an energy importing country, with KRG. It was evaluated that the Reconstructing of energy relations on the basis of cooperation would be to the advantage of the both sides.

Keywords: Turkey, Kurdish Regional Government of Iraq, Energy Relations

Jel Classification: F50, F52, F59

¹ Bu çalışma, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında hazırlanan Türkiye'nin Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Politikası: Devlet-Hükümet ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Analiz başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr., zulfudagdeviren@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5145-6097>

Atıf/To Cite: Dağdeviren, Z. (2021). Türkiye ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Arasında Enerji İlişkileri, *Journal of Economics and Research*, 2(2), 17-33.

GİRİŞ

Enerji tüketimi ile sürdürülebilir ekonomik büyüme arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. Türkiye, hızlı kalkınmasına paralel olarak dünyada enerji tüketimi en hızlı artan ülkeler arasında yer almaktadır. Fakat Türkiye enerji kaynakları yönünden kendine yeterli bir ülke değildir ve enerjiye olan talep artışı nedeniyle dışa bağımlılığı her geçen gün artmaktadır. Bölgede enerji sektörünün yeni aktörü olan IKBY*, yakın zamanda keşfettiği petrol ve gaz rezervleriyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Türkiye'nin temel enerji politikası; alternatif kaynaklardan makul fiyatlara kesintisiz sürekli ve güvenli enerji akışı sağlamak amacıyla enerji tedarik ettiği ülkelerin sayısını arttırmaktır. Türkiye'nin bir diğer temel hedefi ise enerji merkezi olmaktır. IKBY'nin temel enerji politikası; Irak merkezi yönetimine karşı güçlü bir ekonomi yapısı oluşturabilmek için gelirlerini arttırmak ve bu sayede siyasal anlaşmazlıklarda elini güçlü tutabilmektir. Türkiye ve IKBY arasında enerji ilişkileri bu çerçevede şekillenmiştir.

Geleceği tahmin etmenin en iyi yolu, onu inşa etmektir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Türkiye-IKBY enerji ilişkilerini analiz ederek bölgenin bu günkü ana meselelerinden birinin çözümüne mütevazı bir katkı sağlamak için günümüze ve geleceğe dair ipuçları tespit etmek, konuya ilgi duyanlara özgün bir perspektif sunmak, literatüre ve bu konuda yürütülecek çalışmalara katkı sağlamaktır.

Makalenin araştırma soruları şunlardır; Türkiye ve IKBY'nin enerji profilleri nedir? Türkiye ve IKBY arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisini oluşturan faktörler nelerdir? Türkiye'nin enerji merkezi olma ve IKBY'nin enerjisini uluslararası pazarlara ulaştırma amacı taraflar arasında iş birliğini sağlamış mıdır? Türkiye ve IKBY enerji ilişkisi bağlamında, Irak İç hukuku ve Uluslararası Hukuk açısından bir engel var mı?

Literatür ve arşiv çalışmaları incelendiğinde Türkiye-IKBY arasında siyasi, ekonomik ve toplumsal ilişkileri inceleyen birçok çalışma tespit edilmiştir. Enerji, ulusal ve uluslararası alanda tartışılan güncel bir konu olması nedeniyle, diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada Türkiye-IKBY ilişkileri yalnızca enerji bağlamında ele alınmış ve güncel kaynak ve verilerin kullanılmasına özen gösterilmiştir.

Enerji, bölgesel iş birliğini artırma potansiyeli nedeniyle aktörler arasında karşılıklı bağımlılığı oluşturan çok sayıda faktörü barındırmaktadır. Bu nedenle aşağıda bölgesel iş birliği ve karşılıklı bağımlılık kuramlarının temel varsayımları incelenmiş ve sonucunda Türkiye-IKBY enerji ilişkilerinin karşılıklı bağımlılık ve bölgesel iş birliği kuramsal çerçevesinde analiz edilmesi uygun görülmüştür.

Bölgesel İş Birliği Kuramının Temel Varsayımları; Dünyanın çeşitli coğrafyalarında bulunan, bölgesel güçler kalkınmalarını hızlandırmak için çeşitli iş birliği modellerini uygulamaktadırlar. Aktörlerin farklı rejimlere sahip olmaları bu iş birliğine engel olmamıştır. İş birliği çerçevesinde taraflar, ticaret anlaşmaları ile enerji dahil farklı konularda ortak stratejiler geliştirmiştir (Keohane, 2002: 27-29). Kuramın başlıca savunucuları; Ernst Haas, Philippe Schmitter, Leon Lindberg, Joseph S. Nye, Robert O. Keohane ve Lawrence Scheineman, Amitai Etzioni'dir. İş birliği kavramı uluslararası ilişkiler disiplininde, aktörlerin birbirleriyle uyum içinde, ortak politikalar geliştirerek uygulaması olarak tanımlanabilir. İş birliğinin amacı; taraflara çıkar sağlamak, muhafaza edilen bir barış inşa etmek ve güçlü ekonomik kapasiteye ulaşmaktır. Bölgesel iş birliğinin

*Uluslararası hukuk uyarınca, tanımlama hususu, Birleşmiş Milletler ve Irak makamlarınca belirlenmektedir. BM Güvenlik Konseyi, 30 Haziran 2003'te, Irak'ı egemen bir devlet ilan etmiştir. 15 Ekim 2005 tarihli Irak Anayasası'nın 117. maddesinde bölge "Kürdistan Bölgesi" olarak tanımlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı resmi internet sitesinde (<http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-erbil-i-ziyareti-10-06-2019.en.mfa>) bölgenin adı, Irak Kürt Bölgesi (IKB), yönetimin adı ise Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) olarak kullanılmıştır. Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın tanımlaması tercih edilmiştir.

temelini, bir alanda başlayan iş birliği sonucunda elde edilen faydanın ve avantajların diğer alanlara da aynı tecrübeyi teşvik etmesi anlamında özetlenen ve iş birliğinin dinamiği olan yayılma (spill-over) beklentisi oluşturur (Haas, 1964: 30-39). Taraflar iş birliği sonucunda elde edilen faydaları gördüklerinde bu iş birliğinin daha fazla alana yayılmasını destekleyeceklerdir. Süreç sonunda, menfaatlerin ulusal olmakla beraber, bölgesel olduğu da görülmeye başlanacaktır. Bölgesel iş birliği, benzer normlar üzerinden uygulanan politikalarla günümüzde etkinliğini artırmış ve bunun sonucunda taraflar arasında karşılıklı bağımlılık olgusunu oluşturmuştur.

Karşılıklı Bağımlılık Kuramının Temel Varsayımları; Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye 1977'de yayımladıkları *Güç ve Karşılıklı Bağımlılık (Power and Interdependence)* kitabında kuramsal çerçevesi çizilen "karşılıklı bağımlılık" teorisi 1990'lı yıllarda küreselleşme ile daha fazla güçlenmiştir. Karşılıklı bağımlılık; bir aktörün ötekinin egemenliği altında kalması ve dış politikasının ötekince belirlendiği tek yönlü bir iletişimi tanımlayan bağımlılığın aksine, taraflar arasındaki enerji, ekonomi, toplumsal ve güvenlik gibi ilişkilerde ortaya çıkan karşılıklı etkileşim olarak tanımlanabilir (Dalar, 2015: 50). Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve küreselleşme ile her devletin dış politikasını belirleyen faaliyetler ve birbirlerine olan ihtiyaçları belirgin biçimde artmıştır. Bu durum uluslararası sistemin aktörlerini, dış politikalarını değişen bu dinamiklere uygun olarak yeniden şekillendirmeye yönlendirmiştir. Bu süreçte iş birliği ve karşılıklı bağımlılık birbirini desteklemiştir (Keohane ve Nye, 2001: 20-21). Karşılıklı bağımlılık teorisi, genellikle devletlerarası ilişkileri açıklamasına rağmen, Nye ve Keohane dâhil çoğu teorisyen, küreselleşme ile devlet dışı aktörlerin, uluslararası sisteme dâhil olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle çalışmada, IKBY devlet dışı bir aktör olarak kabul edilmiştir. Günümüzde yapılan analizlerde, gelişmekte olan karşılıklı bağımlılık koşulları, küreselleşmeye bağlı olarak daha da yaygınlaşarak devam edeceği ileri sürülebilir. Çünkü kısa vadede değişmeyeceği öngörülen eğilimler, bu öngörüğü güçlendirmektedir.

Bu kapsamda Türkiye ve IKBY'nin petrol ve doğalgaz üretim ve tüketim oranları, enerji jeopolitiğindeki konumları ve enerji ilişkilerinin dış politikalarındaki önemi incelenmiştir. Fakat bu iş birliğinin gelişmesi tarafların kendi kararlarıyla beraber, iş birliğinin önündeki engellerin aşılmasına da bağlıdır. Bu bağlamda, engellerin başında bulunan Irak merkezi yönetimi ile IKBY arasında yaşanan hukuki ve siyasi sorunlar iç ve uluslararası hukuk açısından incelenmiştir.

Çalışmada ulaşılan sonuçlar şunlardır; IKBY 2005'te anayasal haklara sahip resmi bir federe birim statüsüne kavuşmuştur. IKB'deki zengin enerji kaynakları devletlerin bölgeye ilgisini artırmıştır. Bu nedenle enerji konusu, enerji ithal eden Türkiye'nin IKBY ile ilişkilerinde temel dinamik haline gelmiştir. Türkiye, denize ulaşımı bulunmayan IKBY'nin petrol ve doğalgaz kaynaklarının küresel pazarlara ulaştırılmasında coğrafi avantajıyla ön plana çıkmaktadır. Enerji ilişkilerinin karşılıklı bağımlılık ve iş birliği temelinde yeniden inşa edilmesinin tarafların avantajına olacağı değerlendirilmiştir.

1. TÜRKİYE'NİN ENERJİ PROFİLİ

Türkiye, 2002-2017 döneminde hızlı büyüme oranlarıyla 2017 sonunda dünyanın on üçüncü büyük ekonomisi olmuş ve OECD içinde enerji ihtiyacı bakımından birinci sırada Türkiye yer almıştır (Dış İşleri Bakanlığı, 2018: 1). Ekonomik büyümenin sürdürülebilir olması, büyümeyi sağlayan sektörlerle enerji aktarımının kesintisiz yapılmasıyla mümkün olmaktadır. Türkiye'nin ekonomide sağladığı gelişmeler enerji tüketimini artırmıştır. Türkiye'de 2018 yılı verilerine göre petrol tüketiminin %25'i sanayi, %24'ü elektrik üretimi

%20'si ulaştırma %15'inin konutlarda, %8'i ticaret ve hizmet sektöründe olmuştur (TPAO, 2020: 30-31).

1.1. Petrol Durumu

Türkiye'nin 2018 yılında petrol rezervinin 366 milyon varil olduğu tespit edilmiştir. Bu rezervin, yıllık tüketim oranıyla karşılaştırıldığında 18 yıl içinde tükeneceği öngörülmektedir. Türkiye'de bulunan petrol üretim teknolojisinin eski olması üretim hızını etkilemektedir. Türkiye'deki petrol sahalarının çoğunluğu yaşlı sahalar olup, verimleri giderek düşmektedir. Türkiye'de 2019 yılında yaklaşık 22 milyon varil ham petrol üretilmiştir. Buna karşılık yaklaşık 250 milyon varil ham petrol tüketilmiştir. 2019 yılında, yerli ham petrol üretiminin, ham petrol tüketimine oranı %8,8 olmuştur. Diğer bir ifadeyle, 2019 yılında petrol ithalatı %91,2 oranında gerçekleşmiştir. Türkiye 2017 yılı petrol ithal ettiği ülkeler; %35,4 Rusya, %21,3 Irak, %7,1 Kazakistan, %6,9 Hindistan, %4,7 İran, %4,4 Suudi Arabistan, %4,1 Nijerya, %3,4 İsrail, %2,5 Libya, %2,1 Bulgaristan, %1,7 Yunanistan ve %1,1 Türkmenistan'dır.

1.2. Doğal Gaz Durumu

Türkiye'nin 2018 yılı itibariyle tespit edilen rezervi 3,8 milyar m³'tür. Bu rezervin, yıllık tüketim oranıyla karşılaştırıldığında 9 yıl içinde tükeneceği öngörülmüştür. Türkiye'de 2019 yılında 483 milyon m³ doğal gaz üretimi yapılmıştır Buna karşın 2019 yılında 45,7 milyar m³ doğal gaz tüketilmiştir. Türkiye doğalgaz temini konusunda %98,9 oranında ithalata bağımlıdır. Türkiye'nin 2017 yılında doğal gaz ithal ettiği ülkeler; %33,6 Rusya, %21,2 Azerbaycan %17,1 İran, %12,6 Cezayir, %5,4m Katar, %5,4 Nijerya, %2,7 ABD'dir (TPAO, 2020: 35). Türkiye daha önce kış aylarında Rusya ve İran'dan gelen doğalgaz akışındaki kesintilerden dolayı sorun yaşamıştır. Türkiye'nin doğalgaz temini konusunda dışa bağımlı olması yeterli depolama kapasitesine sahip olmaması da ciddi endişelere neden olmuştur. Bundan dolayı depolama kapasitesinin artırılması konusunda yeni projeler geliştirilmektedir (Enerji Bakanlığı, 2018: 2).

2. IKBY'NİN ENERJİ PROFİLİ

IKB'nde 2006 yılından itibaren petrol şirketleriyle yapılan kontratlar neticesinde hızlı bir şekilde arama ve keşif faaliyetleri başlamış ve açılan 10 kuyudan ortalama olarak 8'i başarılı sonuç vermiştir.

2.1. Petrol Rezervi

2009 yılında Gulf Keystone adlı şirketin Türkiye sınırına yakın Şekhan (Shaikan) Bölgesi'nde yaptığı arama, 12 ile 15 milyar varil arasında olduğu öngörülen büyük boyutta bir rezervi ortaya çıkarmıştır (Chazan, 2012: 1-2). IKB'de 45 milyar varil petrol kaynağının bulunduğu tahmin edilmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2020: 3). IKBY Doğal Kaynaklar Bakanlığının hesaplamalarına göre, IKB'nin Şekhan bölgesinde bulunan petrol ile rezervin 60-65 milyar varile kadar çıkabileceği tahmin edilmektedir (Balcı, 2014: 12). IKB'nde üretim %36'sı Taq Taq sahasında, %31'i Khurmala sahasında, %29'u Tawqe sahasında ve %4 Khor Mor ve ChemChemal bölgesinde yapılmaktadır. IKBY son dönemde üretime açtığı yeni bölgelerde de petrol üretimi yapmayı hedeflemektedir (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 13). IKBY'nin çeşitli bölgelerinde günlük petrol üretimi yaklaşık 400 bin varile kadar olup,

Pazarda söz sahibi olmayı planlayan IKBY gelecekte üretimi günlük 2 milyon varile çıkarmayı hedeflemektedir (Dalar, 2015: 60). Günümüzde bu rezervlerin piyasa değeri, 3 trilyon dolar civarındadır. Bu gelir 2003'e kadar 300-400 dolar olan kişi başına düşen milli geliri, 5-6 bin dolara çıkarmıştır.

2.2. Doğal Gaz Rezervi

IKB, petrol gibi doğal gaz yatakları bakımından da zengin rezervlerin bulunduğu bir bölgedir. IKB'ndeki doğalgaz rezervi 5,67 trilyon m³ olarak hesaplanmıştır. IKB'nin farklı sahalarında keşfedilmiş doğalgaz yatakları bulunmaktadır. Aynı zamanda yeni sahalarda da rezerv tespit çalışmaları devam etmektedir (KRG Ministry of Natural Resources, 2021: 1). İngiliz petrol arama şirketi Heritage Oil, Miran Batı sahasında 6,8-9,1 trilyon metreküplük yeni bir doğalgaz sahası bulunduğunu açıklamıştır. Şirket, bu kaynağın parasal değerinin en az 1 trilyon dolar olduğunu ifade etmiştir. Miran batı doğalgazını, yapılması planlanan boru hattı ile Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşımayı düşündüklerini belirten şirket, söz konusu sahanın Türkiye'nin yaklaşık 190 yıllık doğalgaz ihtiyacını karşılayabileceğini belirtmiştir. IKB'nde bulunan doğalgazın büyük bir kısmı, yılda ortalama 11 milyar metreküp doğalgaz, yetersiz altyapı nedeniyle kuyuların başında yakılmaktadır. Bir ayda üretilen doğalgazın bazen %60'ından fazlası bundan dolayı yok olmakta ve ekonomik kayıp yaşanmaktadır. Bu nedenle IKBY, Türkiye ile doğalgaz altyapısının kurulması için projeler üretmektedir (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 14). IKB'nin ham petrol ve doğalgaz rezervlerine ilişkin olarak uzmanların hem fikir olduğu bir konuda 1980'lerden beri bu bölgede yeni rezerv çalışmalarının yapılmamış olmasına bağlı olarak, gerçek rezerv büyüklüğünün mevcudun çok ötesinde olabileceği ve buna bağlı olarak IKB'nin dünya enerji arzındaki konumunun da önümüzdeki dönemde oldukça artabileceğidir (Ayhan, 2009: 2).

2.3. Petrol Üretim Maliyeti

Petrolün kaynak olarak bir ülkede var olması kadar çıkarım maliyetleri de önemlidir. Bu nedenle bölge topraklarındaki kaynaklara bakılınca derin olmayan büyük petrol rezervlerinin yoğun bir şekilde olduğu görülmekte, buda petrol çıkarma maliyetlerini düşürmektedir (İzzeti, 2006: 24). IKBY, petrol üreten birçok ülkeden daha düşük bir maliyetle üretim yapmaktadır. IKB rezervlerinin büyük bir kısmı yeryüzünün yaklaşık 500 metre derinliğindedir. Bu sebeple, bölgede petrolün varil maliyeti 1,5-2 dolar arasında değişmektedir. Bu maliyet dünyanın birçok yerinde 15-20 dolar arasındadır. Örneğin Kanada'da varil başına petrol çıkarma maliyeti 25-30 dolara kadar yükselebilmektedir. Petrolün çıkarılma maliyeti düşük olduğu gibi ihraç edilme maliyeti de düşüktür. Rusya'daki gibi ileri teknoloji ve ağır ekipmanlara gerek kalmadan kolaylıkla limana taşınan petrol, buradan oldukça kısa bir yoldan dünya pazarlarına ulaştırılmaktadır (International Energy Agency, 2012: 54-55). IKBY'nin ekonomisi petrol ihracatı üzerine kurulmuştur. Örneğin Arap baharı ile petrol fiyatlarının düşmesi IKBY ekonomisinin daralmasına neden olmuştur. Bölgesel risklerdeki azalış ile bu daralma baskısı azalmıştır.

3. TÜRKİYE-İKBY ENERJİ İLİŞKİLERİ

2005'ten sonra Türkiye-İKBY ilişkilerinin niteliğini, etkileyen değişkenler ortaya çıkmıştır. Bu değişkenler her iki tarafın geçmişteki ilişkilerini değiştirmiş ve yeni bir boyut getirmiştir. Bu değişikliğin temel nedeni, Kürtlerin statüsündeki değişiklik ve enerji ilişkilerinin gelişmesidir. Özellikle ilişkilerde yeni bir parametre olarak devreye giren enerji

konusu, enerji ithal eden Türkiye-IKBY ilişkilerinin yönlendirici bir unsuru haline gelmiştir (Balci, 2014: 7).

Türkiye ile IKBY hammadde, ekonomik ve askeri yönden birbirlerinden farklı güçlere sahiptirler. Keohane ve Nye'a göre aralarında karşılıklı bağımlılık ilişkileri olan tarafların aynı askeri ve ekonomik güce sahip olmaları şart değildir. Belli alanlarda aynı kapasitede olan iki aktör arasındaki ilişki genelde dengeli karşılıklı bağımlılık ilişkisi niteliğinde iken, kapasiteleri farklı olan iki aktör arasındaki ilişki karmaşık karşılıklı bağımlılık ilişkisi niteliğindedir. Askeri ve ekonomik yönden çok güçlü olan aktörler, zayıf olan aktörlerin enerji kaynaklarına bağımlı olabilmektedir. Bu açıdan düşünülürse dünyada "kendi kendine yeten" devlet bulunmamaktadır. Uluslararası ilişkilerin özünüde bu durum oluşturmaktadır (Dalar, 2015: 48-66). Bu anlamda; taraflardan birinin pazarlık gücü, diğerinin bu ilişkiye olan hassasiyet derecesine göre şekillenmektedir. Tarafların ekonomik güçleri farklı olduğu için dış değişkenlere hassasiyetleri de farklı olmaktadır (Keohane ve Nye, 2001: 10-11). Bazen karşılıklı bağımlılık ilişkisi nedeniyle zayıf taraf büyük tarafın dış politika davranışlarını değiştirebilir. Bu duruma, Türkiye'nin IKBY petrolüne duyduğu gereksinim çerçevesinde şekillenen ilişkileri örnek gösterilebilir.

Türkiye'nin IKBY ile enerji ilişkilerinde, Türkiye'nin temel beklentileri, ekonomisinin büyümesiyle doğru orantılı olarak sürekli fazlaşan petrol talebini uygun fiyatla, kaynak çeşitliliğini arttırarak ve boru hatlarının topraklarından geçmesi suretiyle petrol transferinin merkezi olmaktır. IKBY'nin temel beklentileri ise Irak merkezi yönetimine karşı güçlü olabilmek için kırılğan olmayan, olası krizlerden en az etkilenebilecek bir ekonomi yapısı oluşturabilmek için gelirlerini arttırmak ve bunun sayesinde siyasal anlaşmazlıklarda elini güçlü tutabilmektir. Türkiye ve IKBY'nin enerji ilişkilerini artırma isteği bu çerçevede şekillenmektedir (Balci, 2014: 8). Ayrıca IKBY, enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara ulaştırabildiği oranda istikrarlı ve düzenli bir gelir elde etmeye başlayacak enerji ilişkileri ile bölgede ve uluslararası alanda göz ardı edilemeyecek bir aktör haline gelebilecektir (Anaid, 2014: 49).

Enerji güvenliğine etki eden birçok unsur vardır. Bu unsurlar enerji güvenliği kapsamında, dış politikayı da etkilemektedir. Bu bağlamda ABD tarafından İran'dan petrol alınmaması konusunda diğer ülkelere baskı uygulaması dönemlerinde, Türkiye enerji temininde zorlanmamak ve petrol ihtiyacını IKB'den karşılayabilmek yoğun emek harcamıştır. Ayrıca 2015 yılında Rusya'ya ait uçağın vurulmasıyla ilişkilerin kopma noktasına gelmesi, doğal gaz kesintisi halinde yapılacak çok fazla bir alternatifin olmadığını göstermiştir. Rusya, sahip olduğu enerji kaynaklarını sorunlarla karşılaştığı zaman, etkili bir silah gibi kullandığını birçok krizde göstermiştir. Bu bağlamda, IKB'ndeki enerji kaynakları, herhangi bir yerdeki kesinti durumunda, Türkiye için hayati anlam taşımaktadır (Aydoğan, 2016: 38-41).

3.1. Petrol Şirketleri ile Yapılan Anlaşmalar Sorunu

Türkiye ile IKBY ilişkilerinde dönüm noktalarından biri IKBY'nin, 1 Haziran 2009 tarihinde ilk kez resmi olarak Irak Federal Yönetimi ile anlaşarak enerji kaynaklarını, Irak Devleti Petrol Şirketi SOMO vasıtasıyla Kerkük-Ceyhan boru hattı üzerinden uluslararası piyasaya ihraç etmeye başlamasıdır. IKBY özellikle ABD ve Türk şirketlerini petrol kontratları yapma konusunda teşvik etme çabası içerisinde olmuştur. Mesud Barzani, Obama yönetimi ile yapılan görüşmelerde, IKBY ile ABD arasında özel bir iş birliğinin kurulması talebinde bulunmuş ve bu kapsamda Kürt bölgesinin güvenliğinin ABD tarafından garanti altına alınması ve Türkiye'ye doğal gaz boru hattı yapılması konusunda destek istemiştir. Ancak bu konuda ABD yönetimi, Bağdat ile birlikte çalışılması tavsiyesinde bulunarak

olumsuz cevap vermiştir. Buna rağmen IKBY "Amerikan petrol şirketleri eşittir ABD" yaklaşımıyla ABD'nin desteğini Amerikan petrol şirketleriyle kontrat yaparak almaya çalışmıştır. Dolayısıyla da Federal Yönetim'e karşı güçlü olmak için tartışmalı bölgelerdeki petrol sahalarının işletilmesi için ABD şirketleri IKBY tarafından öncelikli görülmüştür (International Crisis Group, 2012: 4).

IKB'nde devasa rezervlerin tespit edilmesi büyük şirketleri IKBY ile anlaşma yapmaya yönlendirmiştir (Balcı, 2014: 11). İlk anlaşmayı Ekim 2011'de Amerikan Exxonmobil şirketi yapmıştır. Exxonmobil'den sonra Amerikan Chevron, Fransız Total ve Rus Gazprom şirketleri de anlaşma yapmıştır. Günümüzde uluslararası dört büyük şirket IKB'nde bulunmaktadır. İngiltere'nin BP, Rusya'nın Lukoil ve Çin'in enerji şirketleri de anlaşma için IKBY ile görüşmelere başlamıştır (Wildenburg, 2012: 51). Uluslararası enerji şirketlerinin IKB'ye gelişi, IKBY'nin uluslararası ekonomik sisteme entegrasyonu olarak yorumlanmıştır. Mesud Barzani Exxonmobil ile yapılan kontratları on Amerikan askeri taburuna eşit değerde bir güç olarak nitelendirmek suretiyle kontratlara ekonomik çerçeve dışında politik bir önem atfetmiştir (Danilovich ve Owtram, 2014: 123). Uluslararası enerji şirketlerinin IKB'ye yatırım yapmalarının temel sebebi ise Irak'ın petrol ve doğalgaz alanlarının çoğunun tespit edilmesine karşın IKB'nde çok az arama faaliyetinin gerçekleştirilmesidir. Şirketler hukuk belirsizliğine rağmen politik güçleri oranında anlık çözümler üretmişlerdir. IKBY ise şirketlerin bağlı olduğu devletlerin, kazançları ve menfaatleri gereği IKBY'yi, Federal Yönetim'e karşı destekleyeceğini düşünmüştür (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 27).

IKBY kendi Petrol ve Gaz Yasasına dayanarak Kürdistan Petrol Pazarlama Şirketi'ni (KOMO) kurmuş ve petrol şirketleriyle anlaşmalar yapmıştır (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 18). Federal Yönetim, çıkarılan bu yasanın tek taraflı olduğunu ve kendileriyle görüşülmeden çıkarıldığı için anayasanın 110. maddesinin (Federal otorite dış iktisat ve ticaret politikasını belirler, Maliye politikası ve gümrük rejimini belirler, bölgelerin sınırlarından yapılan ticaret politikasını düzenler) ve 112. maddesinin 2. fıkrasının (Federal Hükümet ile Bölgesel Hükümet enerji politikasını birlikte belirler) ihlal edildiğini belirtmiştir (Bell ve Saunders, 2006: 3). Federal Hükümet tarafından onaylanmadığı için IKBY ile yapılan kontratların hukuken geçersiz sayıldığını ve bu koşullarda IKBY ile çalışmaya devam eden şirketlerin yaptırımla karşılaşacağını ilan etmiş ve bu amaçla petrol şirketlerine yazılı notalar göndermiştir (Khalil, 2009: 7-8).

IKBY ise petrol ve doğalgaz yasalarını çıkartma önünde yasal bir engel bulunmadığını savunmuştur. Böylece Temsilciler Meclisi'nden aksi bir yasanın çıkmasının, IKB'yi yasal olarak etkilemeyeceğini belirtmiştir (Holland, 2012: 29). IKBY bu yorumla o güne kadar yaptığı enerji anlaşmalarını garantiye almaya ve bölgede faaliyet gösteren enerji şirketlerine yönelik yasal risk faktörünü ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Uzmanlar, 110. maddenin genel politikaların uygulanmasına yönelik olduğunu değerlendirmektedir. Örneğin 110. maddenin 1. fıkrası, özellikle diğer devletlerle olan ekonomik ve ticari politikalara, dış politikaya ve diplomatik temsilcilğe, uluslararası sözleşme ve antlaşmalar yapılmasına ilişkin hükümler içermiştir. Dolayısıyla da söz konusu madde devletin diğer devletlerle olan uluslararası ilişkilerine yönelik bir içeriğe sahip olup, madde içeriğindeki dış egemen ibaresiyle şirketlerden ziyade egemen devletler muhatap alınmaktadır. Bu nedenle de maddenin içeriğinin şirketler ile yapılan kendine özgü teknik kontratları kapsadığını ileri sürmenin zorlayıcı bir yaklaşım olacağı savunulmuştur (Zedalis, 2009: 255).

Ayrıca anayasanın 115. ve 121. maddeleri bağlamında Federal Yönetim'in münhasır yetkisinde yer almayan konularda bölgesel yönetimin yönetsel ve yasal işlemleri yürürlüğe sokma ve uygulama yetkisine sahip olduğu ve bu konulara yönelik ihtilaf çıkması halinde üstünlüğün, bölgesel yönetimin düzenlemelerine verildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla da IKBY'nin petrol ve gaz kaynaklarının yönetimi ve işletilmesine yönelik Federal Anayasa

temelinde yasal ve yönetsel düzenlemeler yapma yetkisi olduğu ifade edilebilir. Bu nedenle de IKBY'nin petrol şirketleriyle sözleşme yapmasının anayasal bir dayanağa sahip olduğu sonucu çıkarılabilir (Zedalis, 2009: 53).

IKBY özellikle güçlü devletlerin şirketleriyle anlaşmalar yaparak devletlerin desteğinde merkezi yönetime taleplerini kabul ettirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda IKBY, Türkiye ile iyi ilişkiler kurarak Federal Yönetime karşı elini güçlendirmek istemiştir (Dalar, 2015: 62). Dünyada bilinen büyük enerji şirketlerinin IKB'ye yatırım yapmaya karar vermeleri ve bölgenin petrol piyasasını şekillendirmesi, Türkiye'nin enerji politikalarını değiştirmesinde belirleyici bir unsur olmuştur (Varol, 2013: 12).

Bu gelişmelerden sonra Türkiye'den özel ve devlet şirketleri petrol üretimi için IKBY ile anlaşma yapmıştır. Basra bölgesinde üretim yapan TPAO, sözleşmesi Maliki hükümeti tarafından iptal edilince, IKBY ile anlaşma yapmıştır. Çukurova Holding bünyesindeki Genel Enerji'de IKB'de altı sahada petrol üretimi yapmıştır. Türkiye-IKBY arasında enerji iş birliği sürecinin kurumsallaşmasında önemli bir dönüm noktası ise mutabakat zaptının imzalanmasıdır. Bunun sonucunda Türk iş adamları başta enerji olmak üzere birçok alanda yatırım yapmışlardır (Çağaptay ve Evans, 2012: 3-8). Mesud Barzani, 2011'de Türkiye ile IKBY arasında tam bir ekonomik entegrasyon olduğunu vurgulamıştır. 2011 sonrası dönemde kendisini, Iraklı Arap unsurlara karşı yalnız hisseden IKBY, Türkiye'ye daha çok yakınlaşmaya başlamıştır. Bundan sonra taraflar özellikle enerji sektöründe iş birliği başlamıştır. IKBY ve Federal Yönetim arasında petrol anlaşması imzalanması yetkisinin kimde olduğuna dair tartışmalar ve petrol şirketlerinin 1,5 milyar dolarlık alacaklarının ödenmemesi gibi durumlar ortaya çıkmış. Bunun üzerine IKBY, 2 Nisan 2012'de petrol ihracını durdurmuştur.

2012 yılından itibaren enerji iki tarafında iş birliğini arttırmasına yardımcı olmuştur. Bu alanda başlayan görüşmeler birçok farklı alanlarda da iş birliği çabalarına katkıda bulunmuş, taraflar arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin artmasına yardımcı olmuştur. 20 Mayıs 2012'de Türkiye Enerji Bakanı ve IKBY Doğal Kaynaklar Bakanı tarafından, Federal Yönetimin onayı olmaksızın kapsamı genişletilmiş bir enerji anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla, IKB petrol ve doğalgazının, Türkiye üzerinden alıcı pazarlara gönderilmesi kararlaştırılmıştır (Çandar, 2012: 1). Federal Yönetimi ile yaşadığı sorunlar nedeniyle Kerkük-Ceyhan hem petrol boru hattından SOMO'ya petrol sevkiyatını durduran IKBY, 26 Temmuz 2012 tarihinde Irak Federal Yönetiminin itirazlarına rağmen Türkiye üzerinden kamyonlarla petrol sevkiyatına başlamıştır. IKBY, Irak Federal Yönetiminin kendisine vermesi gereken %17 oranındaki işlenmiş petrolü vermediğini öne sürerek, Türkiye'ye ham petrol satıp karşılığında işlenmiş petrol almaya başlamıştır (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 25). 2015-2016 yıllarında petrol fiyatlarında yaşanan sert düşüşler ve taşıma maliyetlerinin yüksekliği bu ticaretin karayoluyla yürütülmesini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Kerkük-Ceyhan boru hattından petrol satışının Ocak 2014'ten itibaren başlamış olmasıyla da 2016 yılı içerisinde Türkiye üzerinden karayolu ile transit petrol sevkiyatı sonlanmıştır (Zhdannikov, 2016: 2).

IKBY enerji kaynaklarını düzenli olarak ve iyi fiyattan satacağı ülkelere ve aynı zamanda bölgesinde enerji kaynaklarını çıkarıp ve işletebilmek için yatırım gereksinimlerine ihtiyaç duymaktadır. IKBY ayrıca, enerji kaynaklarının önemli lojistik ağları olan boru hatlarının geçtiği transit ülkelerle ilişkilerini geliştirmek zorundadır. Bir başka deyişle, enerji kaynakları söz konusu olduğu bu durumda, karşılıklı bağımlılık ilişkileri ön plana çıkmaktadır (Hinnebusch, 2003: 35).

BOTAŞ vasıtasıyla IKB'nin Tawke ve Taq Taq sahalarından başlayan bir boru hattının Türkiye'nin Silopi ilçesi karşısında bulunan Fişhabur bağlantı noktasında Kerkük-Ceyhan

boru hattına bağlanması planlanmıştır. Boru hattı tamamıyla IKBY'nin kontrol ettiği topraklar içindedir. Boru hattının uzunluğunu 250 km, günlük taşıma kapasitesi 400 bin varildir. Fişhabur'un Silopi ilçesine uzaklığı 30 km mesafededir (İşeri, 2014: 10-13).

Kerkük-Ceyhan Boru Hattının tamamı Arapların kontrolünde olması nedeniyle, IKBY yıllarca yeni bir hattın döşenmesi için projeler geliştirmiştir. Yeni bir boru hattı inşası konusunu da içeren bu anlaşma, Türkiye ile Federal Yönetim ilişkilerinin daha da gerilmesine yol açmıştır. ABD, Türkiye'nin Federal Yönetimin onayı olmadan, IKBY ile anlaşma yapmamasını tavsiye eden bir açıklama yapmıştır. Amerikan petrol şirketleri Exxonmobil ve Chevron'un anlaşma yaparken ABD'nin uyarı açıklamasının, ciddi bir sonucunun olmayacağını göstermiştir.

Karşılıklı bağımlılık, genellikle devletlerarası ilişkileri açıklamasına rağmen, Nye ve Keohane dâhil çoğu teorisyen küreselleşme ile devlet dışı aktörlerinde varlığını kabul ederek sisteme dâhil olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, Irak Federal yönetimine bağlı IKBY devlet dışı bir aktör olarak sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Enerji bakanı, TBMM'de 18 Şubat 2013 tarihinde yöneltilen soru önergesine verdiği cevapta; IKBY'nin büyük kapasiteli enerji rezervinin olduğunu tahmin edildiğini, bu kaynakların işletilmesi için küresel enerji oyuncularının harekete geçtiğini, yirmi farklı ülkeden büyük enerji şirketlerinin bölgede faaliyet yürüttüğünü, büyük enerji şirketlerinin yoğun ilgi gösterdiği bölgeye, Türkiye'nin kayıtsız kalmaması gerektiğini, bu nedenle uluslararası hukuk ve Irak iç hukuku çerçevesinde enerji diplomasisinin yürütüldüğünü, IKBY ile ticari sözleşme yapılmasının önünde hukuki bir engel bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca IKBY ile kamu ve özel kuruluşlar arasındaki anlaşmaların ticari sözleşmeler niteliğinde olduğunu, bu sözleşmelerin özel hukuk hükümlerine tabi olduğu ve anlaşma olarak nitelendirilemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca Irak'ın idari bir parçası olarak IKBY'nin Irak anayasasının çizdiği çerçevede özerk yetkilere sahip olduğunu, diğer tüm egemen devletlerin uluslararası hukuk ve Irak anayasası bağlamında IKBY ile kurdukları ilişkinin benzerinin bakanlık ile IKBY arasında da yapıldığını ifade etmiştir (Yıldız, 2013: 1).

Uluslararası hukukta, devletler ile uluslararası örgütlerin kendi aralarında yaptıkları irade uyuşmasıyla ilgili belgeler uluslararası antlaşmadır. Devletlerin kamu ve özel kuruluşlarının yaptıkları sözleşmeler ise uluslararası antlaşma niteliğinde değildir. İki egemen devlet arasında yapılırsa bile ticaret sözleşmeleri antlaşma sayılmamaktadır (Pazarcı, 2007: 43-44). Bu nedenle IKBY ile yapılan sözleşmeler anayasanın 90. maddesi uyarınca meclis veya Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmaları gerekli değildir. Dolayısıyla IKBY ile petrol ticaretiyle ilgili yapılan sözleşmeler, uluslararası ve iç hukuk açısından sorun oluşturmamaktadır (Dalar, 2015: 65-66).

IKB'nin petrolünün kamyonlarla sevkiyatının hızlı üretim karşısında, yavaş ve maliyetli olması Türkiye ile IKBY arasında boru hattının döşenmesi fikrini güçlendirmiştir. Türkiye ile IKBY tarafından 25 Mart 2013 tarihinde enerjiyle ilgili bir anlaşma daha imzalanmıştır (Aydoğan, 2016: 38-41). ABD ve Bağdat'ın karşı çıkışlarına rağmen Türkiye ile IKBY kararlı davranmış ve 400 milyon dolara mal olan petrol boru hattı, 15 Kasım 2013 tarihinde tamamlanmıştır. Bu ilave tali boru hattının önce ilk fazı TaqTaq-Khurmala hattı, sonra ikinci faz olan Khurmala-Fish Habur hattı inşa edilmiştir. 2014 yılının ilk gününde IKB'nden Türkiye'ye petrol akışı bu hat üzerinden başlamıştır (Genel Energy, 2016: 1). IKBY, Kerkük-Ceyhan hattı nedeniyle Federal Yönetime olan bağımlılığı sonlandırmak için ilave bir boru hattının inşasını, Türkiye ile beraber tamamlamıştır. Ayrıca Federal Yönetim ve IKBY petrol üretimlerini günde 1 milyon varile çıkarma hedeflerine ulaştıkları takdirde, hattın şu anki 1,65 milyon varil/gün kapasitesinin yeterli olmayacağı nedeniyle yeni hatta ihtiyaç olmuştur.

Gelen petrol 2,5 milyon varil depolama kapasiteli Ceyhan'da depolanmaya başlanmış ve Federal Yönetimi ile IKBY arasında devam eden müzakerelerin sonuçlanması beklenmiş ve ihracat yapılmamıştır. Müzakereler ise başarısızlıkla sonuçlanmış ve Mayıs 2014'te Ceyhan'ın depolama kapasitesi dolmuştur. Bunun üzerine boru hattından gelen petrol tartışmalar bitmeden uluslararası piyasaya sunulmaya başlanmıştır. Böylece oluşturulan fiili durum neticesinde kriz, daha da derinleşmiştir. Fakat yapılan petrol ihracı başka ülkelere yapılmış Türkiye, IKBY ile imzalanan anlaşmaların bu süreçten olumsuz etkilenmemesi için bu petrolden satın almamıştır. Neçirvan Barzani, Türkiye ile enerji alanında elli yıllık anlaşma imzaladıklarını bu sürenin daha uzatılabileceğini, Irak bütçesinden hakları olan %17'lik geliri alma amaçlarında olduklarını belirtmiştir. Ayrıca sürecin şeffaf bir şekilde ilerlediğini, Federal Yönetimle yaşanan problemin, Bağdat'ın kontrolün tamamen kendisinde olmasını talep etmesiyle ilgili olduğunu ifade etmiştir. Irak anayasası çerçevesinde hareket ederek, Haziran 2014 itibariyle 9 milyar dolarlık petrol sattıklarını açıklamıştır (Dalar, 2015: 62).

IKBY, uluslararası petrol ticareti için Ceyhan Boru Hattı'nın kullanımı konusunda Türkiye ile Kasım 2013'te anlaşma yapması sonrasında, Federal Yönetim ile Bölgesel Yönetim arasında görüşmeler tekrar başlamıştır. 2014 yılı ise uzlaşma adına tarafların önemli adımlar attığı bir yıl olmuştur. Federal Yönetim ile IKBY'nin yakınlaşmasına ve IŞİD terör örgütünün 2014 yılında Irak'ın önemli kısmını ele geçirerek iki tarafa karşı savaşmasının önemli bir etkisi olmuştur. 6 Haziran 2014 tarihinde, Suriye'de faaliyet gösteren IŞİD terör örgütünün Musul ve tartışmalı bölgelerden birçok yeri ele geçirmesi yeni bir durum ortaya çıkarmıştır. IŞİD'in ilerlemesi üzerine geri çekilen Irak ordusu birçok şehri terk etmiştir. Kerkük 'te Irak ordusu tarafından boşaltılmış bunun üzerine IKBY güvenlik güçleri 12 Haziran'da Irak ordusunun yerini alarak şehri kontrol etmeye başlamıştır. Tartışmalı bölgelerin büyük çoğunluğu ile Kerkük şehrinin kontrolünü sağlayan IKBY böylece petrol sahalarını da kontrol altına almıştır.

Bölgesel Yönetim açısından kendi sınırlarında bulunan petrol ve doğalgaz kaynaklarını yine kendisinin kontrol ve idare etmesi ekonomik özgürlüğü için elzem iken Federal Hükümet ise enerji kaynaklarının kontrolünü merkezileştirmeyi tüm ülke üzerinde etkinliğini ve gücünü tesis etmenin aracı olarak görmüştür (Zedalis, 2009: 262). Süreç içerisinde Federal Yönetim bütçeyi bir koz olarak kullanırken, Bölgesel Yönetim'de petrol satışını bağımsız yürütmeyi koz olarak kullanmıştır.

Bu nedenle kaynaklar üzerinde güç ve otorite tesisi için taraflar arasında bir rekabet yaşanmaktadır. Bu ise taraflar arasındaki görüşmelerde çatışma çözümüne yönelik, uzlaşmacı bir yaklaşımdan ziyade bir tarafın diğer tarafa kendi yaklaşımını kabul ettirme çabasının daha baskın olmasına yol açmıştır. Bu nedenle üzerinde uzlaşılabilen konuların yasalaşması önlenmiş ve yaşanan ihtilaflar kronikleşmiştir. Süreç içerisinde taraflar arasında dış etkenlerin görece baskısıyla da dönemsel uzlaşmalar sağlanmış ancak varılan uzlaşmalar geçici nitelikte olmaktan öteye gitmemiştir. Uzlaşılacak hususlarda bile taraflar arasında karşılıklı suçlamalar yer almıştır (Deek ve Burton, 2007: 55).

13 Kasım 2014 tarihinde IKBY ve Federal Yönetim arasında uzlaşmaya varılan enerji protokolüne göre, IKBY'nin Federal Yönetim adına günlük 250.000 varil petrol Kerkük-Ceyhan boru hattına göndermesi, günlük 300.000 varil petrolü ise Türkiye üzerinden olmak kaydıyla ihraç etmesi konusunda uzlaşmaya varılmıştır. Türkiye, IKBY ile Federal Hükümet arasındaki hukuksal ve siyasal tartışmalara müdahil olmayarak sorunun kendi aralarında çözülmesini beklemiştir. Irak Federal Yüksek Mahkemesi'nin, IKBY lehine karar vermesi hem içerde IKBY'nin elini güçlendirmiş hem de Türkiye ile daha rahat ticaret yapmasını sağlamıştır (Dalar, 2015: 66). 2014'te Irak Hükümeti' nin, IKBY ile petrol ihracatı konusunda anlaşma sağlaması, bu konudaki sorunların giderilmesinde önemli bir aşama

olmuştur. Türkiye' nin petrole, IKBY'nin ise petrole dayalı ekonomik gelir sistemine olan bağımlılığı, ekonomik iş birliğini ortaya çıkarmıştır. Buna rağmen tarafların siyasi ilişkileri genelde geleneksel güvenlik perspektifiyle görmeleri ilişkilerin seviyesini aşağıya çekmektedir (Dalar, 2016: 160).

3.2. Enerji'nin Uluslararası Pazarlara Ulaştırılması

IKBY, yukarıda bahsedilen uyuşmazlıkların çözümünü beklemeden 2013 yılında Türkiye ile IKB arasında döşenmeye başlanan ve 2014 yılı başında bu yolla yapılan petrol ihracatını Türkiye üzerinden başlatmış, böylece durum daha da karmaşık bir hal almıştır. Federal Yönetim bu ihracatın petrol kaçakçılığı konumunda olduğunu belirtmiştir (Zedalis, 2009: 300-303). Federal Yönetim, IKB'nde bulunan petrol satışının SOMO aracılığıyla yapılmasını istemiştir. Bu nedenle taraflar arasında anlaşmazlık yaşanmıştır. Daha önce petrol anlaşması imzalama yetkisinin kimde olduğuna dair tartışmalar, Mayıs 2014'ten itibaren petrol ihraç etme yetkisinin kimde olduğu tartışmaları ile bir adım daha ileriye taşınmıştır. IKBY yasal durumu Cambridge Üniversitesi'nden uluslararası hukuk profesörü James R. Crawford'a inceletmiş ve bağımsız bir hukuki görüş almıştır. Crawford, görüşünde IKBY'nin yaptığı anlaşmaların geçerli ve anayasaya uygun olduğunu belirtmiştir (Kurdistan Regional Government, 2014: 1-2).

Federal Yönetim, IKBY ile yetki çatışmalarından kaynaklanan sorunların çözümü için, anayasanın 93. Maddesi çerçevesinde Federal Irak Yüksek Mahkemesine başvurmuş ve yaptırım istemiştir. Yüksek Mahkeme 23 Haziran 2014 tarihinde oybirliği ile Federal Yönetimin, IKBY'nin dışarıya petrol satışını engelleme talebini ve yaptırım uygulanmasını reddetmiştir. Mahkeme, Federal Yönetimin yetkilerini düzenleyen anayasanın 110. maddesini 2003 yılından önceki yasalara dayanarak hatalı yorumladığını, federal anayasa bağlamında, IKBY'nin petrol ihracatında yetkili olduğunu ve petrol ihracatının anayasaya aykırı olmadığını kararlaştırmıştır. Anayasa bağlamında kesin ve uyulması gereken bu karar, IKBY'nin doğal kaynakları ihraç etmesinde ortaya çıkan tartışmaları da noktalarak soruna açıklık getirmiştir. Yüksek Mahkeme'nin kararıyla, IKBY yasal dayanak hususunda güçlenmiştir. Irak içerisinde en yüksek mahkeme olması ve karara itiraz edilememesi nedeniyle, IKBY kendi yorumuna meşruiyet sağlamış ve Irak'ın yaptırım uygulaması tehlikesi ortadan kalkmış olsa da yasal tartışmalar sona ermemiştir. Bu kararla IKBY Irak Federal Yönetimini, bu karara uyararak, IKBY ile anlaşma yapan şirketleri kara listeye alma ve yaptırıma maruz kalacakları tehdidinden vazgeçmesini istemiştir (Kurdistan Regional Government, 2014: 7).

Bu karar aynı zamanda Türkiye açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Petrolün, Türkiye üzerinden uluslararası piyasalara taşınması konusunda bir meşruiyeti de beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda bu karar, Türkiye ile IKBY arasında yapılabilecek diğer ticari konularda da anlaşma yapma zeminini hazırlamıştır. Irak Ekonomi Bakanı IKB'de çıkarılan petrolün Kerkük-Ceyhan ham petrol boru hattından pazara ulaştırılması konusunda anlaşma sağlandığını açıklamıştır (Dalar, 2015: 64).

IKB'nde bulunan petrolün üretiminden ihracatına kadar olan süreç, IKBY ile Federal Yönetim arasında birçok uyuşmazlığa neden olmuştur. Bu ihtilafın yasal temeli, 2005 yılında kabul edilen Irak Federal Anayasasına dayanmaktadır. Federal Anayasa'da yoruma yer bırakmayan açıklayıcı hükümlerin bulunmaması, iki tarafında bulunan maddeleri menfaatleri istikametinde yorumlaması ve bu yorum üzerinden uygulamalara gitmesi, enerji ile birlikte siyasi krizlerinde başlangıç noktasını oluşturmuştur (Moradi ve Saie, 2013: 593). Bu dönemde uluslararası çevrelerde bu kaynakların yönetiminde IKBY'nin haklarına dikkat çeken ve IKBY'yi önceleyen görüşler ortaya çıkmıştır. Tarafların bu denli farklı uçlarda yer

almasının temel nedenleri; Enerji kaynaklarının yönetimi hususunda, yetki konusunun Federal Anayasa'da yoruma yer vermeyecek şekilde açık bir şekilde düzenlenmemiş olması ve tarihsel süreç içerisinde var olan çatışmaların yol açtığı güvensizlik duygusudur (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 19).

Ham petrol ve doğalgaz kaynaklarının üretimi kadar önemli diğer bir durum ise üretilen kaynakların güvenli bir şekilde nakledilmesi sorunudur. Boru hatları, ham petrol ve doğalgazın transferinde önemli rol oynamaktadır. Boru hatları birden fazla ülkeden geçtiğinde, yatırım maliyeti ve transit geçiş ücreti artmaktadır. IKB'nin denize kıyısı olmadığı için üretilen petrolün, nerelerden geçerek denize ulaşacağı hususu bu dönemde önem kazanmıştır. Coğrafi açıdan değerlendirildiğinde IKBY'nin petrolünü Irak, İran, Suriye, İsrail ve Türkiye üzerinden dünya pazarlarına sunma seçenekleri bulunmaktadır.

IKBY açısından bu seçenekler değerlendirildiğinde; Irak Federal Yönetimi, IKBY'nin enerji şirketleriyle petrol konusunda anlaşma yapma ve petrol ihraç etme yetkisinin olmadığını belirtmekte ve petrolün mevcut hatlarla dışarıya taşınmasına kendisinin onayı olmadığı için buna müsaade etmeyebilir. IKBY, bu nedenle Basra Limanı'nın tercih edememektedir. İran'da Hürmüz Boğazı ile petrolün çıkışı için bir alternatif sunmasına karşılık yeterince cazip değildir. İran yaşadığı nükleer sorun dolayısıyla yıllardan beri uluslararası toplumun uyguladığı ambargo ile karşı karşıyadır. IKBY, politik olarak tecrit edilen İran'la aynı yalnızlığı yaşamamak için İran'ı tercih edememektedir.

Suriye'den Akdeniz'e ulaşan Kerkük-Banyas petrol boru hattı günlük 700.000 varil taşıma kapasitesine sahiptir. Fakat 2003 yılındaki Irak işgali sırasında zarar gördüğü için âtil kalmıştır. 2011 yılında başlayan iç savaş dolayısıyla enerji hatlarının güvenliğinin sağlanamaması Suriye'yi tercih edilebilir olmaktan çıkarmaktadır. Fakat ABD'nin destekleyip silahlandırdığı PYD terör örgütü, Suriye'nin kuzeyinde veya IKB-İsrail arasındaki Suriye topraklarında otonom elde ederse ve ABD'nin IKBY'ye baskısıyla enerjinin, buralarda dönecek yeni boru hatlarıyla Akdeniz veya İsrail üzerinden Uluslararası pazara ulaşması sağlanabilir. IKBY tartışmalı bölgeler ve bağımsızlık konusunda istediği desteği ABD'nden görürse, bu yöndeki talebi kabul edebilir.

İsrail, IKB'nin enerji kaynaklarını kendi toprakları üzerinden dünya pazarlarına ulaştıracak bir enerji merkezi olmayı hedeflemiştir. Bu sebeple âtil durumdaki Kerkük-Hayfa boru hattının İsrail tarafından onarılması için projeler üretilmiş ve Kerkük petrolünün Suriye veya Ürdün üzerinden İsrail'e götürülmesi hedeflenmiştir. IKBY Arap dünyasının tepkisini üzerine çekmemek için, bu hattı tercih edememektedir. Bu hattın güzergâhı 1100 km'dir. Bu güzergâh Türkiye'deki gibi dağlık değil, düz ve boru hattı için çok uygundur. Güzergâh üzerinde biri Ürdün'de, diğeri Hayfa'da olmak üzere iki rafineri vardır. Bu özellikler hattın fizibil olma niteliğini artırmaktadır. Bu nedenle Kerkük-Hayfa boru hattı daha kolay gerçekleştirilebilir durumdadır. Bu olası durumda, Kerkük-Ceyhan Boru Hattı önemini yitirebilir. Kerkük-Ceyhan Hattı çalışsa da Kerkük-Hayfa hattı sürekli Türkiye'ye karşı alternatif olarak görülecektir.

Türkiye ise IKB petrolünün Akdeniz'e ulaşmasına imkân verecek coğrafik özelliklere sahip olmasının yanı sıra enerji pazarı Avrupa'ya komşu olması büyük avantajdır. Daha az maliyetle petrolün dünya piyasalarına ulaştırılmasını sağlayabilecek Türkiye, IKBY için petrolden elde edilecek kârı yükseltmektedir. Türkiye'nin teknolojisinin diğer komşu devletlere göre üstün oluşu, IKBY için Türkiye'yi daha uygun hale getirmiştir (Ayhan, Barzani ve Demir, 2013: 17). Siyasi olarak ise Türkiye'nin AB'ne aday olması, NATO üyeliğinin bulunması ve ABD ile iyi ilişkilere sahip olması, Türkiye'yi IKBY için cazip kılmaktadır. IKBY, Türkiye'yi tarihi, dini ve kültürel olarak da kendine ve halkına daha yakın görmektedir. Ayrıca IKBY, birçok açıdan Türkiye ve Batı dünyasıyla daha fazla

entegre olmayı hedeflemektedir (Dalar, 2015: 62). 2012 yılında, Neçirvan Barzani, Türkiye ve İKBY'nin birbirini tamamlayan üstünlükleri olduğunu, İKB'nin denize en yakın, Türkiye üzerinden ulaşabileceğini birçok alanda Türkiye' nin desteğine ihtiyaç duyduklarını içeren ifadeler kullanarak Türkiye ile enerji ilişkilerinde karşılıklı bir iş birliğinin bulunduğunu vurgulamıştır (Çandar, 2012: 1). Türkiye' nin enerji yetersizliği ile İKBY'nin coğrafi sınırlılığı bu yakınlaşmayı karşılıklı bir iş birliğine dönüştürmüştür.

3.3. Türkiye'nin Enerji Merkezi Olma Amacı

Bölgesel ve bölge dışı güçlerin avantaj sağlamaya çalıştıkları diğer bir konu, enerji merkezi olma amacıdır. Bu amaç enerji politikasını belirlemede temel unsurlardan biridir. Enerji kaynaklarının dünya geneline dengesiz şekilde dağılmış olması nedeniyle, coğrafi konumu gereği hatların geçiş yollarında bulunan, üretici ve tüketici ülkeler arasında enerji akışının sağlanmasında kilit noktada yer alan, köprü işlevi gören ve bu özellikleri sebebiyle transit ülke olarak adlandırılan devletler birincil önem kazanmıştır. Bu ülkelerden birisi olan Türkiye, bölgesinde önemli bir oyun kurucu olmayı hedeflemektedir (Kantörün, 2010: 88).

Jeostratejik konumunun sağladığı bu üstünlük sayesinde bölgede önemli bir aktör olan Türkiye, günümüzde inşa edilmesi düşünülen transit enerji güzergâhlarının merkezindedir. Enerji kaynakları yönünden zengin coğrafyaya yakınlığı ve sanayileşmiş tüketici Batı ülkeleri arasındaki stratejik konumu enerji kaynaklarının dünya pazarlarına taşınması için diğer çevre ülkelere oranla daha yüksek güven, istikrar, sürdürülebilir bir ticaret merkezi ve güzergâhi sunmaktadır. Günümüzde Uluslararası Enerji Ajansı verileri, devletler tarafından sağlam öngörüler olarak görülmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı' nın raporuna göre Türkiye, enerji kaynaklarını çeşitlendirme konusunda coğrafi konumu nedeniyle büyük bir fırsata sahiptir. Ülkenin bölgesel iş birliği ilerlemelidir. Türkiye' nin katkısı Avrupa enerji güvenliği içinde hayati önem taşımaktadır (International Energy Agency, 2016: 1-2).

Avrupa Birliği dünyanın ikinci enerji ithalatçısıdır. Enerjide dışa bağımlılığı %50 oranındadır. Bu oranın 2030'da %70'ler seviyesinde olacağı tahmin edilmektedir. Avrupa Birliği açısından enerji temininde kaynak ülkeler gibi enerjinin geçeceği transit ülkelerde önemlidir. 2006 ve 2008 Ukrayna krizleri, transit bir ülkenin önemini ortaya çıkarmıştır. Türkiye üzerinden enerji sevkiyatının yapılması, Avrupa Birliği devletlerinin Rusya bağımlılığını azaltacağı ve Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde de belirleyicisi olacağı öngörülmektedir (Özpek, 2013: 358).

Türkiye' nin enerji alanındaki artan bu önemi Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerine de olumlu katkı sağlayacaktır. Türkiye' nin Avrupa Birliği üyeliği sürecinde üstlenmesi gereken mevzuat, 33 ana başlık altında toplanmıştır (Pamir, 2005: 74-81). Bu 33 başlıktan birini de "enerji başlığı" oluşturmaktadır. Türkiye Avrupa Birliği üyesi bir ülke konumuna gelebilmek için Avrupa Birliği' nin enerji politikalarını ve bu politikaları içeren enerji müktesebatına uyum sağlaması gerekmektedir (Ergün, 2007: 1-5). Bu nedenle gelecekte Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinin temel belirleyicisi enerji olabilir.

Türkiye, Ceyhan limanına ulaşan enerji miktarını iki katına çıkarmayı ve burada enerjinin aktarılacağı ihraç terminali ile entegre büyük bir enerji tesisi ve enerji borsası kurmayı amaçlamaktadır (Yıldız, 2013: 65). İKB'nde bulunan enerji kaynaklarının, Türkiye üzerinden dünya piyasalarına ulaştırılması Türkiye'yi enerji merkezi olma hedefine yaklaştıracaktır. Bu hedefler doğrultusunda İKB'den Türkiye'ye petrol akışını sağlayan bir boru hattı döşenmiş ve bu hattan gelen petrol dünya pazarlarına ulaşmıştır. İKBY, gelecekte günlük 2 milyon varil ve üstünde ham petrol ihraç etmeyi planlamaktadır. Bu petrol ihracının Türkiye üzerinden uluslararası piyasaya ulaştırılması, Türkiye' nin enerji alanındaki

jeostratejik üstünlüğünün sürdürülebilirliğine önemli katkı sunabilecektir. Varil başına ortalama bir doların alındığı transit ücreti, IKBY'nin sadece bir yıllık ham petrol ihrac hedefleri ile değerlendirildiğinde Türkiye' nin sadece bu ihracattan günlük 1 milyon dolar kazanç sağlayacağı anlamına gelmektedir (Yıldız, 2013: 65).

Türkiye' nin bölgede enerji merkezi olma politikası, Türkiye'yi IKBY ile iş birliğini yönlendirmektedir. Petrol ticareti sadece ham petrol satışından oluşmaz. Ticaretin büyük kısmı, ham petrolün taşınması, rafine edilmesi ve pazara sunulması üzerinden yapılmaktadır. Üretimden daha büyük gelirler bu aşamalarda elde edilmektedir. Bu nedenle Petrol piyasasındaki paranın büyük kısmı bu hizmetleri sunan şirketlerin kontrolündedir (Ayhan, 2009: 2). Petrolün üretildiği saha ile tanker gemilerine yüklendiği yükleme limanları arasındaki mesafe, aynı oranda maliyeti arttırmaktadır. Türkiye coğrafi konumunun tüm bu avantajlarını ve bölge ile ilişkilerini bu iş birliği temelinde geliştirerek değerlendirebilirse bölgede oyun kurucu ülke konumuna gelebilecektir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Enerji kaynaklarını düşük maliyetle edinen ve kaynak çeşitliliği sağlayan ülkeler, diğer ülkelere göre avantajlı durumdadır. Enerjide dışa bağımlı olan ülkeler, dış politikada etkin olamadığı gibi bölgesel ve küresel enerji krizlerinden olumsuz etkilenmektedir. Bu nedenle enerji, ekonomik ilişkilerde olduğu gibi, siyasi ve diplomatik ilişkilere de yön veren önemli olgulardan biridir. 2005'ten sonra Türkiye-İKBY ilişkilerinin niteliğini, etkileyen değişkenler ortaya çıkmıştır. Bu değişkenler her iki tarafın geçmişteki ilişkilerini değiştirmiş ve yeni bir boyut getirmiştir. Bu değişikliğin temel nedeni, Kürtlerin statüsündeki değişiklik ve enerji ilişkilerinin gelişmesidir. Özellikle ilişkilerde yeni bir parametre olarak devreye giren enerji konusu, enerji ithal eden Türkiye, IKBY ile ilişkilerinin yönlendirici bir unsuru haline gelmiştir. Enerjinin iş birliğini artırma potansiyeli nedeniyle tarafları karşılıklı olarak iş birliğine razı edecek çok sayıda faktörü barındırmaktadır. Bu nedenle IKBY'nin petrol ve doğalgazı, Türkiye'nin teknolojik imkânlarına sahip olması nedeniyle taraflar arasındaki iş birliği, karşılıklı bağımlılık ve 'kazan kazan' ilişkisi temelinde yürütülmektedir.

Türkiye IKBY ile Enerji ilişkilerinde, Türkiye' nin temel beklentileri, ekonomisinin büyümesiyle doğru orantılı olarak sürekli fazlalaşan petrol talebini uygun fiyatla ve kaynak çeşitliliğini arttırarak boru hatlarının topraklarından geçmesi suretiyle petrol transferinin merkezi olmaktır. IKBY'nin temel beklentileri ise Irak merkezi yönetimine karşı güçlü olabilmek için kırılğan olmayan, olası krizlerden en az etkilenebilecek bir ekonomi yapısı oluşturabilmek için gelirlerini arttırmak ve bunun sayesinde siyasal anlaşmazlıklarda elini güçlü tutabilmektir. IKBY, Petrol fiyatları yüksek iken hızlı bir şekilde kaynakları yeryüzüne çıkarıp ekonomik değere dönüştürme gereksinimi, zamanla yarışmalarına neden olmuştur. IKBY, ekonomik kaynaklarını arttırmak maksadıyla yabancı yatırımcıları teşvik ederek ticari canlılığın sağlanmasını, doğal kaynak potansiyelini değerlendirerek hem kısa sürede yüksek gelir elde etmeyi, hem de gelen yabancı yatırımcıları Irak içinde ve uluslararası alanda baskı aracı gibi kullanıp siyasi fayda sağlamayı amaçlamıştır.

Enerjinin uluslararası piyasaya taşınmasında işleyen boru hatları, lojistik kabiliyet ve kapasitesi, pazara olan yakınlığı ve pazar niteliği taşıması, istikrarlı ve güvenli çıkış imkânı sunması Türkiye'yi teknik ve ticari açıdan diğer komşu ülkelere kıyasla IKBY için daha avantajlı hale getirmiştir. Politik olarak ise Türkiye'nin AB'ye aday olması, NATO üyeliğinin bulunması ve ABD ile iyi ilişkilere sahip olması, Türkiye'yi IKBY için cazip kılmaktadır. IKBY, Türkiye'yi tarihi, dini ve kültürel olarak kendine daha yakın görmektedir. IKBY, sahip olduğu coğrafi konumu itibariyle Türkiye'ye büyük önem vermekte hem siyasi hem de ekonomik açıdan Türkiye ve batı dünyasıyla daha fazla entegre

olmayı hedeflemektedir. Türkiye, IKBY ile federal hükümet arasındaki hukuksal ve siyasi tartışmalara müdahil olmayarak sorunun kendi aralarında çözülmesini beklemiştir. Irak federal yüksek mahkemesinin IKBY lehine karar vermesi hem içerde IKBY'nin elini güçlendirmiş hem de Türkiye ile daha rahat ticaret yapmasını sağlamıştır. Ayrıca IKBY, enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara ulaştırabildiği oranda istikrarlı ve düzenli bir gelir elde etmeye başlayacak enerji ilişkileri ile bölgede ve uluslararası alanda göz ardı edilemeyecek bir aktör haline gelebilecektir. Enerji boru hatları taraflar arasında bölgesel iş birliğini ve karşılıklı bağımlılık olgusunu ortaya çıkarmıştır.

Türkiye'nin IKBY'ye yönelik tutumu 2008'den sonra değişmeye başlamış, güvenlik eksenli ilişkiler terk edilip iş birliğinin geliştiği bir döneme girilmiştir. Türkiye-İKBY arasında enerji alanındaki bu iş birliği taraflar arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin artmasına da yardımcı olmuştur. Bu çerçevede bir araya gelen Türkiye ve IKBY, iki tarafında kazanacağı bir ilişki geliştirmeye başlamışlardır. Taraflar bu zorlukları birlikte aşmak için riskleri paylaşma konusunda kararlı görünmektedirler. Çünkü baskıya rağmen bu ilişkiden vazgeçmemiş ve daha ileriye taşımışlardır. Üst düzeyde tarafların karşılıklı ziyaretleriyle daha da pekişmeye devam etmektedir.

Petrol ticareti gelirinin büyük kısmı, ham petrolün taşınması, rafine edilmesi ve pazara sunulmasından elde edilmektedir. Gelirin büyük bir kısmı bu hizmetleri sunan şirketlerin kontrolündedir. Türkiye enerjisi çatışmanın bir aracı değil, barışın ve bölge insanının daha müreffeh bir gelecek kurma idealinin aracı ve teminatı olarak kabul ederek, aktörlerle çok taraflı iş birliği yürütmelidir. IKBY, enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara ulaştırabildiği oranda istikrarlı ve düzenli bir gelir elde etmeye başlayacak enerji ilişkileri ile bölgede ve uluslararası alanda göz ardı edilemeyecek bir aktör haline gelebilecektir. Türkiye'den geçen enerji hatları barış ve istikrar için bir araç olarak görülmelidir. Türkiye'den geçen her boru hattı o kadar güçlü barış köprüleri olacaktır.

KAYNAKÇA

- Anaid, A. (2014). Turkish Economic Expansion and its Regional Implications. *The Review Kurdistan Region of Iraq Kurdistan*, 1(5), 41-53.
- Arı, T. (2013). *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İş Birliği*. İstanbul: MKM Yayıncılık.
- Aydoğan, B. (2016). Türkiye-İKBY İlişkilerinde Yeni Dönem mi? *Ortadoğu Analiz*, 8(72), 38-41.
- Ayhan, V. (2009). *Ortadoğu ve Petrol: İmparatorluk Yolu*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Ayhan, V., Barzani, A. ve Demir, H. (2013). Enerji Siyaseti, Türkiye Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi, Boru Hatları, Petrol Satışı ve Bağdat'ın Pozisyonu. *IMPR*, Kasım 2013, 1-31.
- Balcı, A. (2014). Enerji'sine Kavuşan Komşuluk Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri. *SETA Analiz*, 97(1), 7-26.
- Bell, J. C. & Saunders, C. (2006, July 7). Iraq Oil Policy-Constitutional Issues Regarding Federal Government and Regional Authority. <http://www.iraqoilforum.com/wp-content/uploads/2011/11/Joseph-Bell-Oil-Policy-Issues-Constitution.pdf> (Erişim Tarihi: 15.06.2020).
- Chazan, G. (2012, December 10). An Ocean of Reserves Waiting to be Tapped. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/d93421e8-3ef7-11e2-9214-00144feabdc0> (Erişim Tarihi: 22.08.2020).
- Çağaptay, S. & Evans, T. (2012, January 24). Turkey's Changing Relations with Iraq: Kurdistan Up, Baghdad Down, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/turkeys-changing-relations-iraq-kurdistan-baghdad-down> (Erişim Tarihi: 18.06.2020).

- Çandar, C. (2012, 26 Mayıs). İşin İçine Kürdistan Petrolü Girerse. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/isin-icine-kurdistan-petrolu-girerse-20630287> (Erişim Tarihi: 17.04.2020).
- Dalar, M. (2015). Türkiye-İrak Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri: Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Bağlamında Petrol İlişkisine Dayalı Bir Analiz. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(1), 47-70.
- Dalar, M. (2016). *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*. Bursa: Aktüel Yayınları.
- Danilovich, A. & Owtram, F. (2014). The Federalization of Natural Resources. In A. Danilovich (Ed.), *Iraqi Federalism and the Kurds* (pp. 113-141). New York, ABD: Ashgate Publishing Ltd.
- Deek, A. & Burton, M. D. (2007). Iraq's Constitution: A Drafting History. *Cornell International Law Journal*, 40(1), 2-84.
- Dış İşleri Bakanlığı (2018, 10 Aralık). Petrol Fiyatlarının Ekonomilere Etkisi. <http://www.mfa.gov.tr/petrol-fiyatlarinin-ekonomilere-etkisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 13.08.2020).
- Enerji Bakanlığı (2018). Türkiye'de Doğalgaz Depoları. <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz> (Erişim Tarihi: 19.04.2020).
- Ergün, Ç. E. (2007). *Avrupa Birliği Enerji Hukuku*. Ankara: Çakmak Yayınevi.
- Genel Energy (2016, September 20). Kri Oil Production. Retrieved from: <http://www.genelenergy.com/operations/kri-oil-production> (Erişim Tarihi: 25.08.2020).
- Haas, Ernst B. (1964). *Beyond The Nation-state: Functionalism And International Organization*. 1st edition. California: Stanford University Press.
- Hinnebusch, R. A. (2003). *The International Politics of The Middle East*. New York, ABD: Manchester University Press.
- International Crisis Group (2012, April 19). Iraq and the Kurds: The High-Stakes Hydrocarbons Gambit, Crisis Group, Middle East Report No120. <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/iraq/iraq-and-kurds-high-stakes-hydrocarbons-gambit> (Erişim Tarihi: 23.06.2020).
- International Energy Agency (2016, September 30). *Energy Policies of IEA Countries: Turkey 2016 Review*. <https://www.iea.org/reports/turkey-2016> (Erişim Tarihi: 22.07.2020).
- International Energy Agency (2012, October 20). *Iraq Energy Outlook*, Paris. <https://www.iea.org/reports/iraq-energy-outlook-2012> (Erişim Tarihi: 18.07.2020).
- İşeri, E. (2014). Barış Boru Hattı Vizyonu. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 6(61), 10-13.
- İzzeti, İ. (2006). *Soğuk Savaş Döneminde Irak*, (Çev. H. Uygur). İstanbul: Küre Yayınları.
- Kantörün, U. (2010). Bölgesel Enerji Politikaları ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 2(3), 87-114.
- Keohane, R. O. & Nye, J. S. (2001). *Power and Interdependence*. New York, ABD: Addison Wesley Longman.
- Keohane, Robert O. (2002). *Power and Governance in A Partially Globalized World*. New York: Routledge.
- Khalil, L. (2009, June 20). Stability in Iraqi Kurdistan: Reality or Mirage? https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/06_kurdistan_khalil.pdf (Erişim Tarihi: 25.01.2021).
- KRG Ministry of Natural Resources (2021, January 27). Vision, Erbil. <http://mnr.krg.org/index.php/en/gas/vision-gas> (Erişim Tarihi: 28.01.2021).

- Kurdistan Regional Government (2014, June 20). KRG statement on oil exports. <http://mnr.krg.org/index.php/en/index.%20Php/en/pressreleases/379-krge-statement-on-oil-exports> (Erişim Tarihi: 14.09.2020).
- Moradi, J. & Saie, A. A. (2013). Energy Strategy of A Study of Obstacles on the Way of Federalism in Iraq. *Journal of American Science*, 8(9), 589-597.
- Özpek, B. B. (2013). Securing Energy or Energising Security: The Impact of Russia's Energy Policy on Turkey's Accession to the European Union. *Journal of International Relations and Development*, 16(1), 358-379.
- Pamir, N. (2005). Avrupa Birliği'nin Enerji Sorunsalı ve Türkiye. *Stratejik Analiz*, 5(11), 74-81.
- Pazarcı, H. (2007). *Uluslararası Hukuk*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Ticaret Bakanlığı (2021). Irak Ülke Profili. <https://ticaret.gov.tr/data/5efddfd13b876a83c6f2fba/Irak%20%C3%9C%20Profili.pdf> (Erişim Tarihi: 18.01.2021).
- Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (2019, 15 Kasım). 2019 Yılı Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu. <http://www.tpao.gov.tr/file/2005/2019-tpao-sektor-raporu-3185ed3b4af5442c.pdf> (Erişim Tarihi: 23.08.2020).
- Varol, T. S. (2013). Ankara'nın Kuzey Irak Politikasında Genel Enerji ve Siyah Kalem. *21. Yüzyıl Dergisi*, 55(1), 5-13.
- Wildenburg, W. (2012). Breaking From Baghdad: Kurdish Autonomy vs. Maliki's Manipulation. *World Affairs*, 175(4), 47-53.
- Yıldız, T. (2013). Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı TBMM Genel Kurul Konuşması. Ankara: TBMM Yayınları.
- Zedalis, R. J. (2009). *The Legal Dimensions of Oil and Gas in Iraq*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Zhdannikov, D. (2016, November 18). Exclusive: Glencore seeks \$550 million to raise stakes in Kurdish oil Game. <https://www.reuters.com/article/us-glencore-oil-kurdistan-exclusiveidUSKBN13D1O7> (Erişim Tarihi: 21.09.2020).